

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА**

ЛЕЩЕНКО ГАННА ВЕНІАМІНІВНА

УДК 811.111'42

**КАТЕГОРІЯ НАПРУЖЕНОСТІ
В АНГЛОМОВНОМУ
ГОСТРОСЮЖЕТНОМУ ОПОВІДАННІ:
ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ**

10.02.04 – германські мови

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук**

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі англійської філології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
ЖАБОТИНСЬКА Світлана Анатоліївна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
професор кафедри англійської філології

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ВОРОБІЙОВА Ольга Петрівна,
Київський національний лінгвістичний
університет,
завідувач кафедри англійської філології
і філософії мови імені професора
О. М. Мороховського

доктор філологічних наук, професор
БЄЛЄХОВА Лариса Іванівна,
Херсонський державний університет,
професор кафедри англійської мови
та методики її викладання

доктор філологічних наук, доцент
ЯХОНТОВА Тетяна Вадимівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри іноземних мов
для природничих факультетів

Захист дисертації відбудеться “01” червня 2018 р. о 13.30 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.27 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 7-75).

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий “27” квітня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. І. Морозова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертацію присвячено вивченню лінгвокогнітивних чинників наративної напруженості художнього тексту, пов'язаної зі способом його побудови, спрямованим на активацію в читача передбачуваного автором стану психологічного напруження, що підтримує інтерес читача до цього тексту. Наративний текст, художній у тому числі, представляє історію, яку оповідач доносить до адресата. Наратив розуміють як процес і результат, як об'єкт і техніку, як структуру і процес структурування (Дж. Принс). Наративна напруженість притаманна насамперед гостросюжетним художнім творам – таким, що ґрунтуються на авантюрно-пригодницькій або кримінальній інтризі-колізії, навколо якої динамічно і непередбачувано, в межах короткого проміжку часу, розвиваються основні події (С. Макгаф). У дисертації наративна напруженість, асоційована зі структурою власне наративу й гостросюжетного наративу зокрема, розглядається як семіотична текстова категорія, що має змістовий і формальний плани.

Категорії тексту (КТ), його основні конститутивні ознаки, є темою, яка у теорії тексту належить до числа найбільш дискусійних. Незважаючи на значну кількість робіт, де розглядаються відмінності КТ від інших мовних і мовленнєвих категорій (Р. де Богранд, В. Дреслер, Т. А. ван Дейк, І. Р. Гальперін, О. П. Воробйова, Т. В. Матвєєва, Н. А. Ніколіна, В. Є. Чернявська та ін.), надається перелік КТ і здійснюються спроби їхньої систематизації (Л. Г. Бабенко і Ю. В. Казарін, Н. С. Болотнова, В. А. Кухаренко, О. В. Левченко, Л. М. Мурзін і А. С. Штерн, З. Я. Тураєва, І. О. Щирова і Є. О. Гончарова та ін.), встановлюється взаємозв'язок цих категорій з дискурсом (О. М. Копитов, А. Ф. Папіна, О. О. Селіванова, та ін.), проблема систематизації КТ поки що не отримала однозначного вирішення.

Серед текстових категорій однією з маловивчених є категорія напруженості. У сучасній лінгвістиці напруженість потрактовується по-різному: як характеристика мовних структур (В. Г. Адмоні, М. М. Єльцова), як властивість комунікативних одиниць мовлення (Н. Л. Мишкіна), як змістова категорія тексту, маніфестована за допомогою різнорівневих (переважно лексичних та синтаксичних) мовних одиниць (Т. В. Юдіна), як феномен мови, літератури та мистецтва (А. Філл). На відміну від східноєвропейських студій, у західній лінгвістиці поняття напруженості пов'язують переважно з рецептивно-текстологічним феноменом читацького інтересу до тексту / наративу (М.-Л. Райан, М. Стернберг, Дж. Фелан, М. Кьюперс, Л. Херман і Б. Фервек). При цьому наративна напруженість розглядається з двох позицій: як психологічна реакція читача на розвиток фікціональних / фактуальних подій (Х. Вулфф, Р. Герріг, Н. Керол, Е. Тан і Дж. Дайтвек, Д. Цильман) та як результат організації наративу, спроможного

викликати таку реакцію (У. Брюер і Е. Ліхтенштайн, Р. Бароні, Дж. Дав, П. Олер і Г. Нідінг).

Вивчення наративної напруженості як *категорії тексту* (його інгерентної ознаки) потребує з'ясування місця цієї категорії в системі КТ. Проте наразі їхнє упорядкування, в якому численні текстові категорії, виокремлені в наявних дослідженнях, співвіднесені одна з одною в межах структурованого цілого, є відсутнім. Дослідження наративної напруженості як *семіотичної категорії тексту* передбачає встановлення особливостей її змістового та формального планів. Якщо у *плані змісту* наративна напруженість є способом побудови наративного тексту, що викликає в читача передбачуваний автором психологічний стан напруження, то запитання «Який це спосіб?» і «У чому суть читацького стану напруження?» потребують відповіді. Активне обговорення дотичних тем в зарубіжних лінгвістичних студіях не надає однозначних визначень, що зумовлює необхідність систематизації та узагальнення доробку численних сучасних праць. Наративна напруженість повинна мати *формальні засоби вираження* текстового рівня, що відповідають сутності тексту як «макрознаку» (Я. Петєфі, О. П. Воробйова, О. О. Селіванова). Запитання «Які це засоби?» також очікує на відповідь.

Широка проблематика, пов'язана з лінгвальним статусом категорії напруженості, свідчить про складність самого поняття, яке потребує вивчення в новому, когнітивно-дискурсивному форматі, суголосному з комплексною природою аналізованого явища. Цей формат включає визначення лінгвокогнітивних механізмів, які лежать у підґрунті процесів текстопородження і текстосприйняття, уточнення взаємовідношень понять «текст – дискурс», опис взаємодії «автор – читач», встановлення чинників, які впливають на процеси адресації та інтерпретації тексту. Когнітивний ракурс вивчення лінгвальних форм тексту / наративу враховує їхню кореляцію з когнітивними структурами свідомості людини, які відбивають навколишній світ у вигляді ментальних репрезентацій. Відповідно, у дисертації у фокусі уваги перебуває *лінгвокогнітивний аспект* наративної напруженості англomовного гостросюжетного тексту як складника художньої дискурсії.

Нові сфери наукового знання – когнітивна поетика / стилістика (П. Стоквел, М. Фрімен, Р. Цур, Дж. Гевінс і Дж. Стін, О. П. Воробйова, Л. І. Белехова), когнітивна риторика (К. А. Гамільтон і Р. Шнайдер, П. Лівінгстон, М. Тернер, С. І. Потапенко), когнітивна наратологія (А. Нюнінг, М.-Л. Райан, М. Флудернік, Д. Херман, П. Хоган, Л. Зуншайн) – висвітлюють провідну роль когнітивної діяльності людини у процесах породження і сприйняття художнього тексту. Для комплексного

дослідження цих процесів потрібний новий методологічний апарат, який дозволяє описати як лінгвокогнітивні засади наративу в цілому, так і механізм формування і функціонування наративної напруженості зокрема.

Різноаспектний опис категорії наративної напруженості художнього тексту потребує міждисциплінарного підходу, об'єднання доробку психології, наратології, когнітивної лінгвістики, літературознавства, рецептивної естетики та інших наук. Крім того, теоретичні засади такого підходу мають бути вписані у сучасну картину когнітивних досліджень, представлених афектологією (Р. Лейз, М. Уетерел, П. Хоган), теорією інтересу (Р. Абельсон, Г. Шро, К. Брунінг і К. Свобода, В. Кінч, С. Хайді, Р. Шенк), теорією читацького сприйняття (Д. Міал і Д. Кайкен), теорією конструювання і мапування (Р. Ленекер, С. А. Жаботинська). У нашій роботі напруженість як лінгвальне явище аналізується саме з таких, міждисциплінарних позицій.

Актуальність вибору теми дисертації зумовлена самим *досліджуваным об'єктом*: явище наративної напруженості, представлене в його прототиповому варіанті в гостросюжетних художніх текстах (класичним зразком яких є англомовні твори Агати Крісті), є також важливим і для інших наративів – політичних, ідеологічних, педагогічних, рекламних тощо. Це явище безпосередньо пов'язане з широко застосовуванім у сучасному суспільстві впливом – через текст – на свідомість адресата. Механізми такого впливу не є достатньо з'ясованими. Актуальність роботи визначається також *лінгвокогнітивним ракурсом дослідження* наративної напруженості, який потребує розбудови наразі відсутньої методики її лінгвокогнітивного аналізу, заснованого на застосуванні концептуальних структур. Лінгвокогнітивний аналіз сприяє з'ясуванню суті наративної напруженості як семіотичної (змістово-формальної) категорії наративного тексту. Актуальність роботи засвідчується і *міждисциплінарними засадами її методологічного апарату*, базованого на широкому спектрі найсучасніших студій, виконаних у руслі когнітивної лінгвістики, когнітивної поетики, наратології, а також представлених авторитетними зарубіжними школами психологічно-рецептивного та текстологічного напрямів вивчення наративної напруженості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у межах комплексної теми «Теорія когнітивно-дискурсивних досліджень мови і мовлення», яка розробляється Науково-дослідною лабораторією когнітивно-дискурсивних досліджень у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького (лабораторію створено за наказом ректора ЧНУ від 25.12.2014 р.).

Метою пропонованого дослідження є визначення лінгвокогнітивних чинників, які сприяють створенню наративної напруженості в англомовному гостросюжетному тексті, представленому оповіданнями Агати Крісті. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- схарактеризувати зміст поняття «наративна напруженість»;
- уточнити критерії систематизації текстових семіотичних категорій і визначити місце категорії напруженості в цій системі;
- здійснити критичний аналіз робіт, присвячених явищу напруженості в мові та мовленні;
- розмежувати поняття «напруження» як читацької реакції і «напруженості» як властивості тексту, визначити наше дослідження як спрямоване на з'ясування суті феномену напруженості, що є властивістю тексту;
- розробити методику лінгвокогнітивного аналізу наративної напруженості, який включає розгляд: а) когнітивної моделі наративної структури тексту із вписаною в цю структуру програмою інтерпретації наративної напруженості; б) способів об'єктивації цієї програми за допомогою текстових дескрипцій певних типів;
- застосувати розроблений методологічний апарат аналізу у дослідженні наративної напруженості в гостросюжетних оповіданнях Агати Крісті: а) здійснити жанрову диференціацію цих оповідань; б) побудувати когнітивні моделі їхньої наративної структури із вписаною в неї програмою інтерпретації наративної напруженості; в) визначити пріоритетність певних типів когнітивних моделей для різних жанрів; г) виявити класи англомовних текстових дескрипцій, які активують та інтенсифікують наративну напруженість в аналізованих оповіданнях; д) встановити жанрово зумовлені особливості таких дескрипцій.

Об'єктом дослідження є категорія наративної напруженості в гостросюжетному англомовному художньому тексті, представленому різножанровими оповіданнями Агати Крісті. **Предметом** дослідження є лінгвокогнітивне підґрунтя цієї категорії та способи її вербалізації в аналізованих оповіданнях.

Матеріалом дослідження слугували 145 оповідань англійської письменниці Агати Крісті, включених до 13 збірок загальним обсягом понад 107 др. арк. У цих оповіданнях у якості одиниць аналізу були виокремлені 2177 наративних епізодів, опис яких включає 3652 текстові дескрипції, ужиті в ролі тригерів наративної напруженості, та 393 текстові дескрипції, що слугують інтенсифікаторами наративної напруженості. Аналізовані оповідання належать до 8 жанрів гостросюжетної літератури (детектив, таємнича історія, містична історія, трилер, історія протистояння, пригодницька історія, драма / мелодрама та квест).

Методологічною основою дослідження є положення робіт, присвячених аналізу категорій тексту (І. Р. Гальперін, О. П. Воробйова, В. А. Кухаренко, О. О. Селіванова) і дискурсу (І. С. Шевченко, О. І. Морозова, В. Тобін), наративної структури художнього тексту (В. Я. Пропп, А. Греймас, М. Бамберг і В. Марчман, У. Лабов і Дж. Валетські, П. Ларівейль, Ц. Тодоров, Е. Тан) та його когнітивно-емотивної обробки (В. Кінч, Е. Кнепкенс і Р. Зван), а також положення праць представників психологічно-рецептивного (М. де Від, Х. Вулфф, Р. Герріг, Н. Керол, Дж. Купчик, П. Фордерер, Х. Хокен і М. ван Вліт, Д. Цильман) та текстологічного напрямів вивчення наративної напруженості (У. Брюер і Е. Ліхтенштайн, Р. Бароні, М. Кьюперс, Д. Лодж).

Механізми формування і способи об'єктивації категорії наративної напруженості в художньому тексті досліджено із застосуванням **комплексного методологічного апарату**, до якого залучено поняття та методики, призначені для розв'язання конкретних завдань.

Побудова системи текстових семіотичних категорій спирається на *положення про полісистемність тексту-макрознаку* (О. П. Воробйова), який включає декілька інформаційних підсистем, а також на *принцип віддзеркалення*, за яким текст, окрім підсистеми фактуальної інформації, містить також підсистему «віддзеркаленої» в ньому дискурсивної інформації про комунікантів та контекст їхньої взаємодії.

Розрізнення понять «напруженість / напруження» та їхнє поєднання в цілісному визначенні, яке уточнює природу досліджуваного явища, здійснено на підставі *критичного аналізу* існуючих теоретичних робіт.

Розгляд наративної напруженості як компонента загальної програми інтерпретації художнього тексту відбувається на підставі авторської методики *комплексного лінгвокогнітивного аналізу його наративної структури*, що включає: а) виокремлення *когнітивних протоструктур наративу (КПЧН)*, в яких застосовується поняття «послідовних наративних фаз» (У. Лабов) та здійснюється їхнє змістове розгортання в термінах аргументних слотів (АС), узгоджуваних із «ситуаційною ментальною моделлю тексту» (В. Кінч) і положеннями Семантики лінгвальних мереж (С. А. Жаботинська); б) використання КПЧН для *побудови когнітивних моделей наративної структури із вписаною в неї програмою наративної напруженості*; в) репрезентацію цих моделей за допомогою *концептуальної графіки*; г) визначення *типів англомовних текстових дескрипцій, які слугують тригерами та інтенсифікаторами наративної напруженості*.

Дослідження гостросюжетних оповідань Агати Крісті, здійснюване за допомогою зазначеної методики, включає також *жанрову стратифікацію* цих оповідань на підставі положень генеристики (Т. В. Яхонтова) та

застосування *кількісних підрахунків* задля виявлення закономірностей прояву наративної напруженості в різних жанрах гостросюжетних текстів.

Гіпотезою дослідження є визнання наративної напруженості семіотичною категорією художнього тексту. Її зміст має фактуально-дискурсивну природу: це надана в тексті фактуальна інформація, організована автором таким чином, щоб викликати в потенційного читача афективний стан напруження (напруженого інтересу). На рівні цілісного тексту-макрознаку цей фактуально-дискурсивний зміст реалізується наративною структурою, яка, своєю чергою, об'єктивується спеціальними текстовими дескрипціями, котрі виконують роль тригерів (активаторів) та інтенсифікаторів (підсилювачів) наративної напруженості оповіді.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в роботі *уперше* розроблено теоретичні засади системного підходу до лінгвокогнітивного аналізу наративної напруженості як семіотичної категорії. З *оновлених* когнітивно-дискурсивних позицій розглянуто співвідношення понять «текст» і «дискурс», визначено принцип їхньої взаємодії, розроблено критерії виокремлення і систематизації текстових категорій, встановлено місце категорії наративної напруженості в цій системі. У роботі здійснюється розбудова *нового* – структурного – напрямку в когнітивній наратології, спрямованого на встановлення зв'язку наративу як вербального макрознаку з певними ментальними (когнітивними) структурами у свідомості творця й адресата тексту. *Новою* є авторська методика лінгвокогнітивного аналізу наративної напруженості, розроблена на основі ключових положень семіотики, лінгвістики наративу, когнітивної наратології, концептуальної семантики. *Уперше* обґрунтовано і введено до наукового обігу поняття «когнітивні протоструктури наративу», «когнітивні симплекси і комплекси», «когнітивні й емотивні тригери наративної напруженості». У дисертації отримані *нові* дані щодо особливостей наративної напруженості в англomовних текстах, які належать до гостросюжетної літератури – в оповіданнях Агати Крісті.

Наукова новизна отриманих результатів узагальнена в положеннях, що виносяться на захист.

Положення, що виносяться на захист:

1. Текст як складник дискурсу включає два інформаційні простори – фактуальний (який містить інформацію про предмет повідомлення) і дискурсивний (який містить «віддзеркалену» в тексті інформацію про учасників і контекст комунікації). Різновиди цієї інформації, об'єктивовані за допомогою різноманітних вербальних засобів, утворюють систему фактуальних, дискурсивних та фактуально-дискурсивних (поширюваних на обидва інформаційні простори) семіотичних метакатегорій і категорій тексту. До числа фактуально-дискурсивних категорій належить і категорія

наративної напруженості, яка є складником глобальнішого поняття «тексто-мотивований / наративний інтерес».

2. Читацький інтерес – постійний (особистісний) та епізодичний (ситуативний) – обумовлений певною темою (тематичний інтерес), представленою в тексті (тексто-мотивований інтерес). Інтерес читача до певного роду текстової інформації може мати когнітивний, або пізнавальний, та емоційний складники (інтелективний інтерес і емоційний інтерес); інтелективний інтерес передбачає установку на отримання інформації, а емоційний інтерес – установку на отримання емоційного задоволення від читання. Інтелективний інтерес стосується ненаративних текстів (ненаративний інтерес); інтелективний та емоційний інтерес сукупно пов'язані з наративними текстами (наративний інтерес). Останній, прогнозований автором наративного тексту, є складним рецептивно-текстологічним феноменом, однією з ознак якого є інтенсивність, або наративна напруженість.

3. Наративна напруженість є властивістю тексту, особливим способом його побудови, що має на меті запланований автором читацький афект – інтелективно-емоційну реакцію на текст, супроводжувану інтенсивним збудженням, вираженим в афективних станах тривожного очікування (саспенсу), зацікавленості і збентеженості. Наративна напруженість як складник програми інтерпретації художнього тексту вбудована в його наративну структуру.

4. Когнітивна модель наративної структури художнього тексту має у своєму складі одну або більше когнітивних протоструктур наративу (КПСН) – комплексних поняттєвих схем, які демонструють синтагматику наративних фаз, їхнє тематичне (змістове) розгортання та читацьку реакцію на наративний час оповіді. Відмінності у часовому спрямуванні цієї реакції дозволяють вирізнити проспекційну (реакція що станеється?), ретроспекційну (реакція що сталося?) і рекогніційну (реакція що відбувається?). КПСН, які беруть участь у формуванні когнітивних моделей наративної структури конкретних текстів. Такі моделі поділяються на симплекси та комплекси. Когнітивні симплекси конституюються лише однією з трьох КПСН. Когнітивні комплекси утворюються шляхом об'єднання декількох КПСН і за способом їхньої комбінаторики (додавання та / або включення) є адитивними, інклюзивними та адитивно-інклюзивними моделями.

5. Програма інтерпретації наративної напруженості наявна у трьох планах структури наративу: сюжетному, жанровому і дескриптивному. У сюжетному та жанровому планах наративна напруженість існує за рахунок рецептивної ентропійності тематичних (змістових) структур, представлених у наративних фазах моделі. У дескриптивному плані наративна напруженість

реалізується за допомогою тригерів та інтенсифікаторів – дескрипцій, присутніх у вербальній тканині наративу. Серед тригерів наративної напруженості є когнітивні та емотивні. Когнітивні тригери активують насамперед інтелективну реакцію читача (у формі запитань, інференцій і припущень стосовно сюжетного розвитку подій), супроводжувану емоцією. Емотивні тригери активують насамперед емоційну реакцію читача (зацікавленість, саспенс, збентеженість), супроводжувану інтелективною реакцією. Інтелективно-емоційні реакції читача на наративний текст посилюються інтенсифікаторами наративної напруженості. Когнітивні й емотивні тригери та інтенсифікатори наративної напруженості є системою стандартних наративних засобів.

6. Оповідання Агати Крісті належать до 8 жанрів гостросюжетної літератури (детективу, таємничої історії, містичної історії, трилеру, пригодницької історії, історії протистояння, драми / мелодрами, квесту), а наративна напруженість, вбудована в їхню наративну структуру, має в цих оповіданнях спільні та відмінні риси. Останні зумовлені жанровою специфікою тексту.

7. Наративна структура гостросюжетних оповідань Агати Крісті може бути представлена когнітивними моделями – симплексами і комплексами. Домінування певного типу когнітивної моделі залежить від жанрової приналежності оповідання.

8. В оповіданнях Агати Крісті в ролі тригерів та інтенсифікаторів наративної напруженості виступають текстові дескрипції певних стандартизованих типів. Домінування в оповіданні когнітивних або емотивних тригерів, а також їхній відносний баланс залежить від жанру тексту.

Теоретичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що отримані в ньому результати лінгвокогнітивного аналізу наративної напруженості як семіотичної категорії художнього тексту доповнюють доробок сучасної когнітивно-дискурсивної парадигми та розширюють поле досліджень когнітивної наратології і лінгвістики наративу. Положення та висновки дисертації щодо категорії наративної напруженості як компонента когнітивно-емотивної програми інтерпретації художнього тексту є суттєвим внеском у розбудову положень теорії когнітивно-емотивної обробки тексту, структурно-афективної теорії, теорії читачького сприйняття, теорії конструювання й мапування. Розроблена в роботі докладна методологія лінгвокогнітивного аналізу наративної напруженості в англomовних гостросюжетних текстах є конструктивним внеском в германістику. Виявлена в роботі жанрова варіативність засобів об'єктивації наративної напруженості сприяє вирішенню проблемних питань сучасної жанрології.

Практичне значення отриманих результатів зумовлене можливістю застосування запропонованого в роботі методологічного апарату до аналізу вербальних наративів різної модальності (художнього, кінематографічного, наративу коміксу, аудіоп'єси тощо), а також невербальних наративів (музичного, танцювального, наративу комп'ютерної гри та ін.). Результати дослідження можуть бути використані у розробленні інструментарію, необхідного для аналізу суспільно-значущих наративів (політичного, педагогічного, рекламного та ін.), вивчення яких дозволить виявити їхні стратегічні характеристики, необхідні для успішного апелювання до адресата і впливу на нього. Матеріал і результати роботи можуть бути імплементовані в академічні теоретичні та практичні курси. Теоретичними є курс з лінгвістики тексту (розділи «Текст як одиниця мови і мовлення», «Категорії тексту») та спецкурси з теорії наративу, когнітивної лінгвістики та лінгвосеміотики, спрямовані на дослідження англomовних даних. Практичним курсом є «Навчання творчому англomовному письму». Теоретичні положення і висновки дисертації використовуються в науково-дослідницькій діяльності студентів та здобувачів наукових ступенів.

Апробація роботи відбулася на 20 конференціях, у тому числі 17 *міжнародних*: Міжнародна наукова конференція “Philology of the 3rd Millenium” (Будапешт, Угорщина, 2013), V Міжнародний Кримський лінгвістичний конгрес «Мова і світ» (Ялта, 2013), VIII Міжнародна конференція «Актуальні проблеми термінознавства, романо-германської філології та перекладу» (Чернівці, 2014), Третя Міжнародна наукова Інтернет-конференція «Язык, культура и профессиональная коммуникация в современном обществе» (Тамбов, Росія, 2014), Міжнародна наукова конференція УАКЛП «Мова – література – мистецтво: когнітивно-семіотичний інтерфейс» (Київ, 2014), Міжнародна наукова конференція “Actual Problems of Philology and Linguistics – 2014” (Будапешт, Угорщина, 2014), Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна філологія: теорія та практика» (Одеса, 2014), Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання філологічних наук: наукові дискусії» (Одеса, 2014), Міжнародна науково-практична конференція «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук» (Одеса, 2015), Міжнародна науково-практична конференція «I Таврійські філологічні читання» (Херсон, 2015), VI Міжнародна конференція «Розвиток науки у ХХІ ст.» (Харків, 2015), Міжнародна науково-практична конференція «Мова, література і культура: актуальні питання взаємодії» (Львів, 2015), Міжнародна наукова конференція «Когнітивна лінгвістика у міждисциплінарному контексті: теорія і практика» (Черкаси, 2016), VII Міжнародний форум «Сучасна іноземна філологія: дослідницький потенціал» (Харків, 2016), Міжнародна

науково-практична конференція «Сучасний вимір філологічних наук» (Львів, 2016), Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми філологічних наук: досвід науковців та освітян Польщі і України» (Люблін, Республіка Польща, 2017), Міжнародна науково-практична конференція «III Таврійські філологічні читання» (Херсон, 2017); 3 *всеукраїнських*: III Всеукраїнська наукова практична конференція «Когнітивно-прагматичні дослідження професійних дискурсів» (Харків, 2014), V Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми філологічної науки та педагогічної практики» (Дніпропетровськ, 2014), V заочна наукова конференція «Наукові підсумки 2016 р.» (Харків, 2016).

Публікації. Зміст дисертації висвітлено у 37 наукових публікаціях, серед яких одноосібна монографія, 15 статей у наукових фахових виданнях України, 3 статті у наукових періодичних виданнях інших держав, 3 статті у виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз, 14 тез у збірниках матеріалів наукових конференцій та 1 розділ у зарубіжній колективній монографії (загальний обсяг публікацій – 31,3 авт. арк.). В одній статті, написаній у співавторстві, особистим внеском дисертанта є системний аналіз визначень поняття «дискурс» та його компонентів.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (403 позиції, з них 217 – іноземною мовою), джерел ілюстративного матеріалу (145 позицій) та додатків. Загальний обсяг роботи – 457 сторінок (19 авт. арк.), обсяг основного тексту дисертації – 356 сторінок (14,8 авт. арк.). До тексту дисертації включено 30 рисунків і 7 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної проблематики, визначено мету і завдання роботи, її об'єкт і предмет, сформульовано робочу гіпотезу та положення, що виносяться на захист, схарактеризовано фактичний матеріал і методи дослідження, розкрито новизну отриманих результатів, визначено їхню теоретичну і практичну значимість.

Перший розділ «Напруженість у системі категорій тексту» присвячено аналізу лінгвістичних дефініцій тексту і дискурсу, з'ясуванню співвідношення зазначених понять, визначенню критеріїв систематизації категорій тексту як його конститутивних ознак, встановленню місця категорії напруженості у системі текстових категорій. У розділі визначається зміст поняття «напруженість», виокремлюються її основні компоненти, з'ясовуються підстави виникнення та підтримування наративної напруженості, розмежовуються читацький і текстовий плани її вивчення.

Одним із ключових понять загальнонаукового знання ХХІ ст. є текст, який розглядається в різних іпостасях: як знак, система, структурно-семантичне та комунікативне утворення, системно-структурна та інформаційно-функціональна сутність, комунікативна або когнітивна модель, засіб міжкультурної комунікації, психо- й соціолінгвістичний феномен тощо. Сучасний інтегративний підхід до вивчення вербальних об'єктів / систем уможливив потрактування *тексту* як ієрархічної єдності вищого порядку, багатовимірною, багатоаспектної й багатофункціональної системного утворення, яке поєднує характеристики складного знака та комунікативного цілого (Є. О. Гончарова, І. М. Колегаєва). Акцентуація комунікативної природи тексту, вихід за рамки його визначення як герметичного самодостатнього утворення зумовили зміщення фокусу наукових досліджень з опису моделі власне тексту на опис моделі комунікативної ситуації, уявлення про яку асоціюються з поняттям дискурсу (О. О. Селіванова). У нашій роботі *дискурс* розуміється як взаємодія між комунікантами, опосередкована семіотичним, насамперед вербальним, кодом і здійснювана в певній ситуації, яка має соціально-культурний контекст (Д. Шиффрін).

Уведення до наукового обігу поняття «дискурс» забезпечило перехід лінгвістики тексту на якісно новий рівень текстового аналізу, що враховує вплив на формування мовленнєвого повідомлення як власне лінгвальних, так і екстралінгвальних чинників мовленнєвої комунікації. Разом із цим, особливої актуальності набула дискусійна проблема співвідношення понять «дискурс» і «текст». У більшості сучасних лінгвістичних концепцій (див., наприклад, Є. В. Бондаренко, А. П. Мартинюк, О. І. Морозова, В. О. Самохіна, І. Є. Фролова, І. С. Шевченко та ін.) домінує точка зору, за якою текст – засіб комунікації – розглядається як особливий результат мовленнєво-мисленнєвої діяльності, що передбачає комунікативну взаємодію суб'єктів у певних соціально-культурних умовах (О. С. Кубрякова). Окрім тексту, основними складниками дискурсу є учасники комунікації (адресант і адресат) та дискурсивний контекст.

В інформаційному плані співвідношення понять «текст» і «дискурс» має віддзеркалювальний характер, внаслідок чого у тексті формується підсистема особливої – дискурсивної – вербалізованої інформації про учасників і контекст комунікації, яка додається до фактуальної інформації про предмет повідомлення, що дозволяє розглядати текст як полісистемне семіотичне ціле. Підсистеми фактуальної та «віддзеркаленої» у тексті дискурсивної інформації формують змістове підґрунтя для категорій тексту.

Категорією тексту є певна частина загальнотекстового смислу, трансльованого різними мовними, мовленнєвими і власне текстовими, композитивними засобами (Т. В. Матвєєва). В основі нашого підходу до класифікації КТ лежить ідея про полісистемність текстового простору

(О. П. Воробйова, З. Я. Тураєва, В. Є. Чернявська, І. О. Щирова). Розглядаючи текст як полісистемне семіотичне ціле, ми визначаємо КТ як семіотичні, знакові категорії: інформація, що міститься в тій чи іншій текстовій підсистемі, має певну форму лінгвальної репрезентації. Запропонована нами класифікація КТ спирається на розподіл інформації в межах тексту-макрознаку на фактуальну інформацію (яка стосується змісту повідомлення) і «віддзеркалену» у тексті дискурсивну інформацію (про учасників і контекст комунікації). Ці інформаційні плани тексту слугують основою для формування системи універсальних текстових категорій, яка демонструє принципи внутрішньої організації текстового цілого і сприяє систематизації численних КТ, згадуваних у лінгвістичних студіях. Крім фактуальних та дискурсивних, існують також «наскрізні» фактуально-дискурсивні категорії, змістово пов'язані як із фактуальною інформацією, тобто з власне текстовим повідомленням, так і з інформацією дискурсивною – про автора і читача тексту. До таких текстових категорій ми відносимо і категорію напруженості.

Напруженість як семіотична категорія художнього наративу передбачає особливий спосіб організації і подання фактуальної інформації в тексті, здійснюваний автором з метою викликати напружений інтерес читача до цього тексту.

Системне вивчення *інтересу* як ключового стимулу читацької діяльності, розпочате в 1970-х роках в контексті досліджень, присвячених читанню та обробці текстів (П. Торндайк, Д. Румельхарт, Р. Шенк і Р. Абельсон), продовжується і в сучасних студіях (В. Кінч, С. Хайді і У. Берд). У дисертації, залежно від типу тексту, ми розрізняємо ненаративний інтерес, який супроводжує читання роз'яснювальних текстів і має переважно інтелективну природу, і наративний інтерес, який супроводжує читання художніх текстів і виникає на перетині інтелективного та емоційного інтересу. У сучасних наратологічних і рецептивно-психологічних студіях ступінь інтенсивності наративного інтересу корелює з поняттям «поглиненості текстом / зануреності в текст» (М.-Л. Райан, Д. Рунер, М. Слейтер, Д. Таннен). Під *інтенсивним наративним інтересом* розуміють стан глибокої концентрації уваги читача, спричинений сюжетним розвитком подій або способом їхньої репрезентації в наративному тексті (М. Кьюперс). Інтенсивність наративного інтересу асоціюється з поняттям наративного напруження / напруженості (*tension*).

Розрізняючи поняття напруження і напруженості, ми розуміємо під «напруженням» психологічний стан читача, а під «напруженістю» – текстову властивість, яка викликає цей стан (С. В. Куліков). У світлі рецептивно-психологічних концепцій *напруження* є інтелективно-емоційним станом читача, що виникає як зворотна реакція на подієву структуру наративу

і формується завдяки взаємодії трьох основних компонентів: невизначеності, очікування і співпричетності (Х. Вулфф, Р. Герріг, Н. Керол, Дж. Купчик, Е. Тан, П. Фордерер, Д. Цильман). З позицій текстологічного підходу **напруженість** є особливим способом побудови оповіді, розрахованим на виникнення у читача інтелективно-емоційної реакції, пов'язаної з наративним минулим (ретроспекція / зацікавленість), майбутнім (проспекція / саспенс) або теперішнім (рекогніція / збентеженість), що сприяє утриманню та інтенсифікації наративного інтересу до тексту (У. Брюер і Е. Ліхтенштайн, Р. Бароні, Дж. Дав, Д. Лодж, М. Стернберг). За нашою версією, інтелективна реакція читача може супроводжуватися *комплексною* емоційною реакцією, де одна з емоцій є основною, а інші емоції – супутніми. Наприклад: ретроспекція / зацікавленість (+ збентеженість). Тобто, читацьке напруження, прогнозоване автором тексту, є поняттєвим складником наративної напруженості як суто текстової ознаки, досліджуваної у нашій роботі.

У другому розділі «Методологія лінгвокогнітивного аналізу наративної напруженості» висвітлюються основні напрями когнітивних досліджень наративу, окреслюється система необхідних для аналізу базових понять, розробляється методика побудови когнітивних моделей наративної структури художнього тексту, зокрема гостросюжетного, визначаються складники наративної напруженості як програми інтерпретації художнього тексту, вбудованої у його наративну структуру та представлені в її сюжетному, жанровому та дескриптивному планах.

Лінгвокогнітивна теорія наративу, або когнітивна наратологія, вивчає ментальні репрезентації і когнітивні структури, що лежать в основі наративних текстів. При цьому здійснюються дослідження як власне тексту, так і його сприйняття читачем. Сам текст розглядається у двох перспективах: як послідовність вербалізованих подій (Ж. Адам, К. Бремон, У. Лабов і Дж. Валетські, П. Ларівейль, Ц. Тодоров) та як співвідношення цих подій між собою в межах глобальної теми наративу (В. Я. Пропп, А. Греймас, Т. А. ван Дейк і В. Кінч, Е. Тан). Ключовим поняттям, релевантним для обох напрямів досліджень (референційного та ієрархічного), є поняття **наративної структури**, яка в залежності від вектору студіювання потрактовується дwoяко: як наративна послідовність оповіді (формальний аспект) і як тематично зумовлена ситуаційна модель (змістовий аспект). Запропонований нами огляд наратологічних концепцій підтверджує тезу про необхідність комплексного, системного опису структури наративу, який дозволяє висвітлити як формальні, так і змістові особливості його організації (М. Бамберг і В. Марчман). Теоретичною основою такого опису є побудова універсальної когнітивної моделі

наративного тексту, структурні принципи якої відповідають як загальним критеріям наративності, так і вимогам конкретного жанру. Обов'язковою умовою побудови цієї моделі є залучення до аналізу чинника адресата.

Розроблена нами комплексна методика побудови когнітивних моделей структури наративу, яка містить адресовану читачеві програму інтерпретації наративної напруженості, спирається на виокремлені нами три ***когнітивні протоструктури наративу (КПСН)*** – проспекційну, ретроспекційну і рекогніційну. КПСН є схемною поняттєвою структурою, яка, з одного боку, відображає характер розгортання наративної послідовності, а з іншого, – визначає предметно-тематичний зміст її ланок. Ці КПСН, ідентифіковані з урахуванням положень робіт М. Стернберга, У. Лабова і В. Кінча, демонструють: (а) синтагматику наративних фаз; (б) їхнє тематичне розгортання; (в) реакцію читача на наративний час оповіді.

У КПСН синтагматика наративних фаз, представлених послідовністю «Орієнтація – Ускладнення – Оцінка – Рішення – Підсумок» допускає повторюваність фаз Ускладнення й Оцінки у проміжках між початковою фазою Орієнтації і кінцевими фазами Рішення / Підсумку. Тематичне розгортання наративних фаз КПСН передбачає наявність макротем, пов'язаної з певною наративною подією, учасниками якої є її актанти. Актанти макротем, об'єднані Дією, формують тематичну макроструктуру, конститuentами якої є аргументні слоти. У КПСН зворотною реакцією читача на наративний час оповіді є інтелективна реакція (проспекція, ретроспекція, рекогніція), супроводжувана відповідною емоційною реакцією (саспенсом, зацікавленістю, збентеженістю).

У **проспекційній КПСН** (у концептуальній графіці її компоненти мають шестикутну форму) у фазі Ускладнення аргументні слоти тематичної макроструктури, як правило, заповнені конкретною інформацією або ж їхній зміст уточнюється по ходу розгортання сюжету. Єдиним незаповненим слотом, аж до настання фази Рішення, залишається наслідок: що передбачає або позитивне, або негативне вирішення конфлікту. Саме процес заповнення цього слоту є запорукою утримання інтересу адресата – фактором, який викликає в нього внутрішнє напруження і тривожне очікування, або ***саспенс: що станеться?*** (рис. 1).

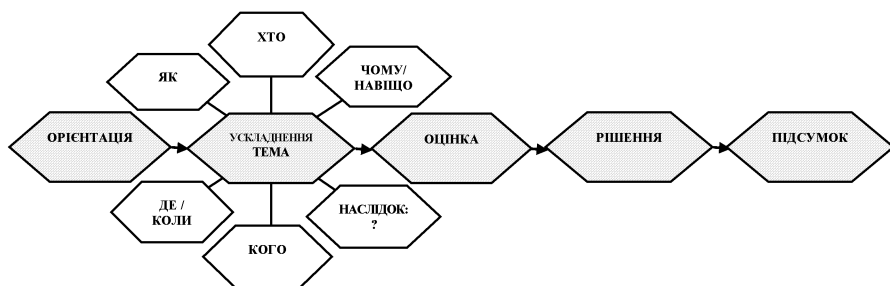

Рис. 1. Проспекційна КПСН

Ретроспекційна КПСН (у концептуальній графіці її компоненти мають овальну форму) демонструє невизначеність, пов'язану з неповнотою інформації, яка є в розпорядженні адресата. Це означає, що в тематичних макроструктурах наративної синтагми один або більше слотів виявляються незаповненими аж до самої розв'язки, викликаючи у читача напружений стан *зацікавленості*: *ЩО СТАЛОСЯ?*, який знімається у фазі Рішення, де початковий набір ролей зазнає певних змін і конкретизується за допомогою додаткової сюжетної інформації при тому, що тема події залишається незмінною (рис. 2).

Рис. 2. Ретроспекційна КПСН

У **рекогніційній КПСН** (у концептуальній графіці її компоненти мають прямокутну форму) представлено хибну інтерпретацію адресатом отриманих первинних даних, що призводить до побудови ним помилкової тематичної макроструктури у фазі Ускладнення (Тема 1). Усвідомлення адресатом прорахунків у своїх ментальних діях відбувається у фазі Рішення, де інформація, що надходить, впорядковується, але вже в рамках іншої тематичної макроструктури (Тема 2). Труднощі, яких зазнає адресат у процесі систематизації даних, викликають у нього стан *збентеженості*: *ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ?*, який знімається у фазі Рішення, коли хід подій реінтерпретується, але вже в зовсім іншому ключі: Тема 1 → Тема 2 (рис. 3).

Рис. 3. Рекогніційна КПСН

Проспекційна, ретроспекційна і рекогніційна КПСН використовуються як «блоковий матеріал» для побудови когнітивних моделей наративної структури, розподілених нами на дві групи: моделі-симплекси і моделі-комплекси. **Когнітивні симплекси** – проспекція, ретроспекція, рекогніція – є когнітивними моделями конкретних текстів, конституюваними лише однією з однойменних КПСН. **Когнітивні комплекси** формуються шляхом об'єднання декількох КПСН. Спосіб їхньої комбінаторики представлено в трьох типах комплексних когнітивних моделей: адитивних (дво- і трискладових), інклюзивних (з простою і складною інклюзією) й адитивно-інклюзивних (з простою і складною інклюзією).

Наративна напруженість як складник «програми інтерпретації художнього тексту» (О. П. Воробйова) вбудована в його наративну структуру і присутня як мінімум у трьох її планах: сюжетному, жанровому і дескриптивному. *Сюжетний план* наративної структури співвідноситься зі структурою наративної схеми і способом заповнення тематичних макроструктур у її фазах. Тематична макроструктура, що є основою для умовиводів читача, характеризується рецептивною ентропійністю (невизначеністю), ступінь якої залежить від кількості включених до її складу ентропійних аргументних слотів, що індукують саспенс, зацікавленість і збентеженість. На ступінь наративної напруженості впливає також і *жанровий план* структури наративу, пов'язаний зі специфікацією «глобальної теми» тексту. Тут аргументні слоти специфікуються як актори (дійові особи) і функтори (сюжетно значимі об'єкти). Сюжетна і жанрова напруженість, як наслідок взаємонакладення відповідних планів наративної структури, доповнюється напруженістю, актуалізованою в її *дескриптивному плані* за допомогою текстових дескрипцій, вживаних у ролі тригерів (когнітивних і емотивних) та інтенсифікаторів наративної напруженості.

Запропонована нами **процедура лінгвокогнітивного аналізу наративної напруженості** в гостросюжетних оповіданнях Агати Крісті складається з трьох етапів: жанрова диференціація оповідань; аналіз когнітивних моделей їхньої наративної структури з інтегрованою в неї програмою інтерпретації наративної напруженості; аналіз текстових дескрипцій, які об'єктивують цю програму.

На першому етапі здійснюється аналіз 145 гостросюжетних оповідань Агати Крісті на предмет їхньої жанрової приналежності.

Другий етап дослідження включає: 1) виокремлення наративних епізодів (НЕ) та їхнє співвіднесення з наративними фазами; 2) змістову розгортку фаз у термінах аргументних слотів; 3) поєднання змістово визначених наративних фаз в когнітивній моделі наративної структури з інтегрованою в неї програмою наративної напруженості; репрезентацію когнітивної моделі за допомогою концептуальної графіки і супровід моделі відповідним описом (транскриптом); 4) визначення типів когнітивних моделей; 5) їхній кількісний аналіз з метою встановлення зв'язку між типом моделі та жанром тексту.

На третьому етапі аналізу здійснюється ідентифікація та класифікація когнітивних і емотивних тригерів та інтенсифікаторів наративної напруженості, об'єктивованих у наративній структурі оповідань, а також з'ясовується залежність типу тригерів від жанрової приналежності тексту.

У **третьому розділі «Програма напруженості в наративній структурі гостросюжетних оповідань Агати Крісті»** здійснено жанрову диференціацію 145 оповідань письменниці, визначено типи когнітивних моделей їхньої наративної структури із вписаною в неї програмою напруженості, а також встановлено спільні та відмінні ознаки наративної напруженості для аналізованих жанрів.

Гостросюжетна (популярна, масова) література є видом літератури, що розглядається сьогодні як частина загальної культурної традиції, поряд із творами «високої» («серйозної», «елітарної») літератури. Аналіз 145 гостросюжетних оповідань Агати Крісті (100%) свідчить про їхню належність до 8 жанрів і дозволяє ідентифікувати 73 детективи (50,4%), 25 драм / мелодрам (17,2%), 18 таємничих історій (12,4%), 9 містичних історій (6,3%), 6 історій протистояння (4,1%), 6 пригодницьких історій (4,1%), 5 трилерів (3,4%) і 3 квести (2,1%). Серед них у матеріалі аналізу найрепрезентативнішим є жанр детективу, до якого належить майже половина усіх оповідань.

Наративна структура гостросюжетних оповідань Агати Крісті представлена 11 когнітивними моделями. У дисертації кожна з них проілюстрована конкретним оповіданням із корпусу даних. Моделі

THE MILLION DOLLAR BOND ROBBERY

- НЕ-1. Інформація в газеті.
 НЕ-2. Візит Есме Фаркуар.
 НЕ-3. Опитування Філіпа Ріджвей.
 НЕ-4. Опитування м-ра Вавасура і м-ра Шоу.
 НЕ-5. Обговорення інформації.
- Актори:
 А – Філіп Ріджвей
 Б – м-р Вавасур
 В – м-р Шоу
- Г – Есме Фаркуар
 Д – м-р Вентворт
 Е – Еркюль Пуаро

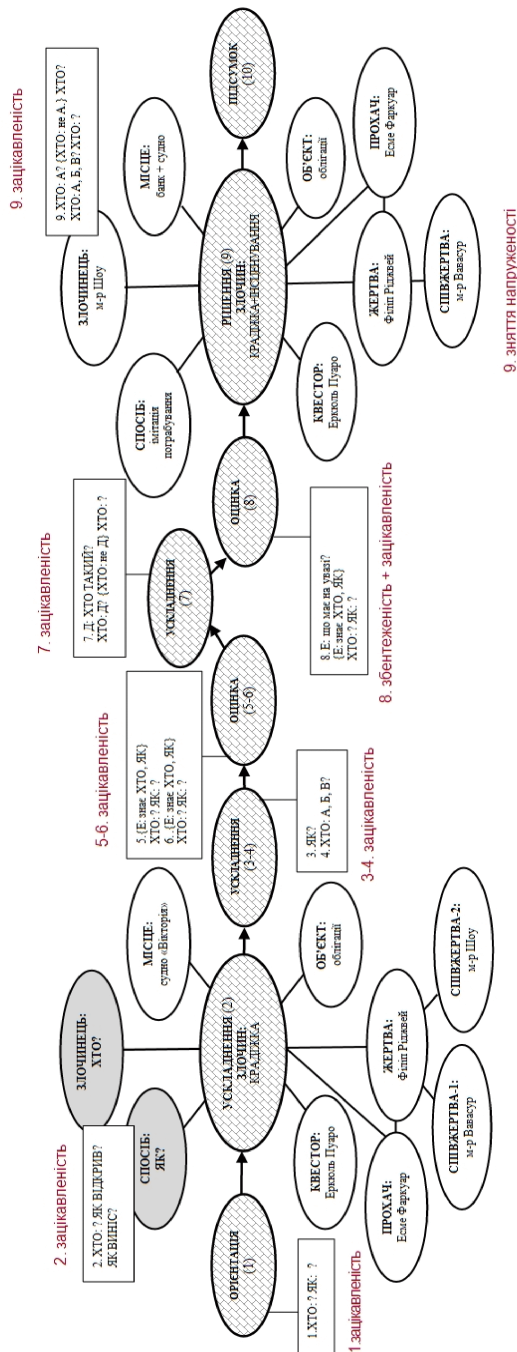

Рис. 4. Оповідання "The Million Dollar Bond Robbery": когнітивна модель (Ретроспекція)

наративної структури оповідань, відтворені засобами концептуальної графіки, супроводжуються транскриптами. Наприклад:

The Million Dollar Bond Robbery

Актори: А – Філіп Ріджвей, Б – м-р Вавасур, В – м-р Шоу, Г – Есме Фаркуар, Д – м-р Вентворт. Наративна схема оповідання: 10 наративних епізодів (НЕ), 7 наративних фаз, одна КПСН: {Орієнтація /1/ – Ускладнення /2 – 4/ – Оцінка /5–6/ – Ускладнення /7/ – Оцінка /8/ – Рішення /9/ – Підсумок /10/} ^{Ретросп.} (рис. 4).

Транскрипт до когнітивної моделі оповідання

- Орієнтація (1): **НЕ-1. Інформація в газеті.** Пуаро і Гастінгс обговорюють газетне повідомлення про зникнення з борту судна «Олімпія» облігацій вартістю мільйон доларів (*‘Well, look at this last coup, the million dollars’ worth of Liberty Bonds which the London and Scottish Bank were sending to New York, and which disappeared in such a remarkable manner on board the Olympia’*) [злочин: крадіжка. ОБ’ЄКТ КРАДІЖКИ: ОБЛІГАЦІЇ. МІСЦЕ ЗЛОЧИНУ: СУДНО «ВІКТОРІЯ». ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ? ЯК ВИКРАЛИ ОБЛІГАЦІЇ? – зацікавленість].

- Ускладнення (2 – 4): **НЕ-2. Візит Есме Фаркуар.** Молода леді звертається до Пуаро із проханням розслідувати обставини цього злочину, оскільки підозра впала на її нареченого, Філіпа Ріджвея, який і віз облігації до Нью-Йорку (*‘I am referring to the theft of Liberty Bonds on the Olympia.’ <...> You see, Monsieur Poirot, I am engaged to Mr. Philip Ridgeway.’ – ‘Aha! and Mr Philip Ridgeway – ‘Was in charge of the bonds when they were stolen. Of course no actual blame can attach to him, it was not his fault in any way. Nevertheless, he is half distraught over the matter.’*) [ЕСМЕ ФАРКУАР: ПРОХАЧ. ФІЛІП РІДЖВЕЙ: ЖЕРТВА ЗЛОЧИНУ. ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ? – зацікавленість]. Облігації були передані м-ру Ріджвею у присутності двох директорів банку, м-ра Вавасура і м-ра Шоу, і замкнені у валізі зі спеціальним замком. Міс Фаркуар вказує на дивний факт: частина облігацій з’явилася на фінансовій біржі ще до прибуття судна до порту (*‘They were counted, enclosed in a package, and sealed in his presence, and he then locked the package at once in his portmanteau.’ <...> ‘A portmanteau with an ordinary lock?’ – ‘No, Mr. Shaw insisted on a special lock being fitted to it by Hubbs’s. Philip, as I say, placed the package at the bottom of the trunk. It was stolen just a few hours before reaching New York. A rigorous search of the whole ship was made, but without result. The bonds seemed literally to have vanished into thin air.’ – Poirot made a grimace. ‘But they did not vanish absolutely, since I gather that they were sold in small parcels within half an hour of the docking of the Olympia!’*) [М-Р ВАВАСУР: СПІВЖЕРТВА-1. М-Р ШОУ: СПІВЖЕРТВА-2. ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ? ЯК ВІН ВІДКРИВ ВАЛІЗУ? ЯК ВІН ВІНІС ОБЛІГАЦІЇ? – зацікавленість]. **НЕ-3. Опитування Філіпа Ріджвея.** Пуаро і Гастінгс зустрічаються із м-ром Ріджвеєм. Переповідаючи події, той звертає увагу

на незрозумілі дії злочинця: грабіжник спочатку намагався зламати замок, а потім підібрав до нього ключа. Цей факт насторожує Пуаро (*My cabin trunk was half out from under the bunk and all scratched and cut about where they'd tried to force the lock.* – *That's so. They tried to force it, but couldn't. And, in the end, they must have got it unlocked somehow or other.* – *Curious,* said Poirot, *his eyes beginning to flicker with the green light I knew so well. Very curious! They waste much, much time trying to prise it open, and then – sapristi! – they find that they have the key all the time – for each of Hubbs's locks are unique.* – *That's just why they couldn't have had the key. It never left me day or night.* – *You are sure of that?* – *I can swear to it, and besides, if they had had the key or a duplicate, why should they waste time trying to force an obviously unforceable lock!* – *<...> Very well, the bonds were stolen from the trunk. What did the thief do with them? How did he manage to get ashore with them?*) [ЯК ЗЛОЧИНЕЦЬ ВІДКРИВ ВАЛІЗУ? ЯК ВІН ВИНІС ОБЛІГАЦІЇ? – ЗАЦІКАВЛЕНІСТЬ]. **НЕ-4. Опитування м-ра Вавасура і м-ра Шоу.** Сищик опитує директорів банку і дізнається, що обидва мають ключі до замка на валізі. Третій ключ знаходиться у Ріджвея (*As to the keys, Mr. Ridgeway had one, and the other two are held by my colleague and myself*) [ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ: РІДЖВЕЙ, ВАВАСУР, ШОУ? – ЗАЦІКАВЛЕНІСТЬ].

- Оцінка (5 – 6): **НЕ-5. Обговорення інформації.** Полишивши банк, Пуаро зізнається, що він вже знає, хто вкрав облігації, але для більшої впевненості йому необхідно опитати персонал судна (*I am disappointed,* said Poirot, *as we emerged into the street. – You hoped to discover more? They are such stodgy old men.* – *It is not their stodginess which disappoints me, mon ami. I do not expect to find in a Bank manager a “keen financier with an eagle glance” as your favorite works of fiction put it. No, I am disappointed in the case – it is too easy!* – *Easy?* – *Yes, do you not find it almost childishly simple?* – *You know who stole the bonds?* – *I do.* – *<...> What are you waiting for?* – *For the Olympia. She is due on her return trip from New York on Tuesday*). [ПУАРО: ЗНАЄ ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ І ЯК ВІН ВКРАВ ОБЛІГАЦІЇ. ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ? ЯК ВІН ВКРАВ ОБЛІГАЦІЇ? – ЗАЦІКАВЛЕНІСТЬ]. **НЕ-6. У вагоні.** Дорогою до порту Гастінгс намагається дізнатися більше про особу злочинця, але Пуаро відмовляється розкривати таємницю (*Tuesday saw us speeding to Liverpool in a first-class carriage of the L. & N.W.R. Poirot had obstinately refused to enlighten me as to his suspicions – or certainties. He contented himself with expressing surprise that I, too, was not equally au fait with the situation. I disdained to argue, and entrenched my curiosity behind a rampart of pretended indifference*). [ПУАРО: ЗНАЄ ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ І ЯК ВІН ВКРАВ ОБЛІГАЦІЇ. ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ? ЯК ВІН ВКРАВ ОБЛІГАЦІЇ? – ЗАЦІКАВЛЕНІСТЬ].

- Ускладнення (7): **НЕ-7. Опитування стюардів.** На борту судна Пуаро розпитує персонал про такого собі м-ра Вентнора, який займав каюту

поруч із каютою Філіпа Ріджвея. Обізнаність сищика дивує Гастінгса (*'An elderly gentleman, wearing glasses. A great invalid, hardly moved out of his cabin.' The description appeared to tally with one Mr. Ventnor who had occupied the cabin C 24 which was next to that of Philip Ridgeway. Although unable to see how Poirot had deduced Mr. Ventnor's existence and personal appearance, I was keenly excited*) [ВЕНТНОР: ХТО ТАКИЙ? ПУАРО: ЗВІДКИ ЗНАЄ ПРО ВЕНТНОРА? — зацікавленість]. Гастінгс припускає, що м-р Вентнор, який, скоріш за все, і є таємничим грабіжником, полишив судно одним з перших, але стюард заперечує це (*'Tell me, I cried, 'was this gentleman one of the first to land when you got to New York?' The steward shook his head. 'No, indeed, sir, he was one of the last off the boat. I retired crestfallen, and observed Poirot grinning at me*) [ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ: ВЕНТНОР? — зацікавленість. ЗЛОЧИНЕЦЬ: НЕ ВЕНТНОР. ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ? — зацікавленість]. Роздратований Гастінгс заявляє, що покази стюарда повністю руйнують теорію сищика про Вентнора-злочинця, але Пуаро впевнений у зворотному (*'It's all very well, I remarked heatedly, 'but that last answer must have damped your precious theory, grin as you please!'* — *'As usual, you see nothing, Hastings. That last answer is, on the contrary, the coping-stone of my theory. I flung up my hands in despair. I give it up'*) [ПУАРО: ЩО МАЄ НА УВАЗІ? — збентеженість. ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ? ЯК ВІН ВКРАВ ОБЛІГАЦІЇ? — зацікавленість].

- Оцінка (8): **НЕ-8. Лист до поліції.** У потязі Пуаро у листі до поліції вказує особу злочинця й описує обставини злочину (*When we were in the train, speeding towards London, Poirot wrote busily for a few minutes, sealing up the result in an envelope. — 'This is for the good Inspector McNeil'*) [ПУАРО: ЗНАЄ ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ І ЯК ВІН ВКРАВ ОБЛІГАЦІЇ. ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ? ЯК ВІН ВКРАВ ОБЛІГАЦІЇ? — зацікавленість].

- Рішення (9): **НЕ-9. Реконструкція злочину.** У ресторані, в очікуванні на Есме Фаркуар, яку Пуаро запросив на зустріч, Гастінгс припускає, що злочинцем є Філіп Ріджвей, але Пуаро лише підсміюється над товаришем (*'What about Ridgeway?' — 'The habit of incoherence is growing upon you, Hastings. <...> If Ridgeway had been the thief — which was perfectly possible — the case would have been charming; a piece of neat methodical work.'*) [ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ: РІДЖВЕЙ? ЗЛОЧИНЕЦЬ: НЕ РІДЖВЕЙ. ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ? — зацікавленість]. Далі Пуаро реконструює події: на борту «Олімпії» сталося лише інсценування злочину — облігації були підмінені ще в банку. Спільник злочинця дістався до Нью-Йорку іншим лайнером, який прибув раніше за «Олімпію», тому облігації і з'явилися на біржі. Сам злочинець увесь цей час супроводжував Ріджвея, ховаючись під чужим іменем. Перед самим прибуттям він зімітував пограбування, полишив судно й одразу повернувся до Лондону [спосіб злочину: інсценування]. Коло підозрюваних звузилося до трьох осіб, які мали доступ до облігацій (*It would be an easy matter for*

any of the three men present to have prepared a duplicate package which could be substituted for the genuine one) [ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ: РІДЖВЕЙ. ВАВАСУР. ШОУ? – зацікавленість]. Слухаючи Пуаро, Гастінгс не може стримати нетерпіння (*‘But who – which was he?’*) [ХТО ЗЛОЧИНЕЦЬ? – зацікавленість]. Пуаро насолоджується ефектом і навмисно затягує з відповіддю (*‘The man who had a duplicate key, the man who ordered the lock, the man who has not been severely ill with bronchitis at his home in the country – enfin, that ‘stodgy’ old man, Mr Shaw!’*) [ХТО? – зацікавленість, ЗЛОЧИНЕЦЬ: М-Р ШОУ].

• Підсумок (10): **НЕ-10. Прихід Есме Фаркуар.** До зали входить міс Фаркуар. Пуаро супроводжує її до столику.

Оповідання “The Million Dollar Bond Robbery” є типовим класичним детективом, тематичним центром якого є розслідування злочину. У початковій розгортці тематичної макроструктури у фазі Ускладнення з темою злочин пов’язані такі аргументні слоти: ОБ’ЄКТ, ЖЕРТВА, СПІВЖЕРТВА-1, СПІВЖЕРТВА-2, МІСЦЕ, КВЕТОР, ПРОХАЧ, ЗЛОЧИНЕЦЬ (?) і СПОСІБ (?). Останні два слоти є ентропійними, відкритими, тобто не заповненими необхідною інформацією, тому на рис. 4 вони мають затемнене тло. Розвиток сюжетних подій може вносити корективи у фінальну розгортку тематичної макроструктури у фазі Рішення. Так, в аналізованому оповіданні зміни стосуються теми злочин (крадіжка → крадіжка + інсценування) і АС МІСЦЕ (судно → банк + судно); АС СПІВЖЕРТВА-2 не представлений у моделі через зміну ролі актора В (СПІВЖЕРТВА-2 → ЗЛОЧИНЕЦЬ), а АС ЗЛОЧИНЕЦЬ і СПОСІБ отримують релевантне інформаційне наповнення. Аналіз емотивного складника моделі підтверджує тезу про те, що основним емотивним компонентом ретроспекції є зацікавленість, наявність якої зафіксовано в кожній із наративних фаз. В НЕ-7 зацікавленість комбінується зі збентеженістю.

За даними кількісного аналізу, спрямованого на з’ясування репрезентативності різних типів когнітивних моделей, відстежених у 145 гостросюжетних оповіданнях Агати Крісті (табл. 1), найбільш частотною моделлю є симплекс Ретроспекція (47 оповідань – 32,4%); друге місце за частотністю посідає симплекс Проспекція (39 оповідань – 27%), третє місце – адитивний комплекс Проспекція + Ретроспекція (21 оповідання – 14,4%). Інші моделі мають показник частотності менший за 10%.

Когнітивні моделі оповідань А. Крісті

№ п/п	Тип моделі	Жанрова приналежність								Разом:	
		детектив	(мело)драма	таємнича історія	містична історія	історія протистояння	пригодницька історія	трилер	квест	опові-дань	%
	МОДЕЛІ-СИМПЛЕКСИ:										
1.	Ретроспекція	37	-	6	1	-	-	-	3	47	32,4
2.	Проспекція	2	16	1	8	5	6	1	-	39	27,0
3.	Рекогніція	-	6	3	-	-	-	-	-	9	6,2
	МОДЕЛІ-КОМПЛЕКСИ:										
	АДИТИВНІ										
4.	Ретроспекція + Рекогніція	3	-	-	-	-	-	-	-	3	2,1
5.	Проспекція + Ретроспекція	15	1	2	-	-	-	3	-	21	14,4
6.	Проспекція + Рекогніція	5	1	1	-	1	-	-	-	8	5,5
7.	Ретроспекція + Проспекція + Рекогніція	1	-	1	-	-	-	-	-	2	1,4
	ІНКЛЮЗИВНІ										
8.	Ретроспекція (Ретроспекція ¹)	8	-	1	-	-	-	-	-	9	6,2
9.	Ретроспекція (Проспекція ¹)	1	-	3	-	-	-	1	-	5	3,4
10.	Ретроспекція (Проспекція ¹ + Ретроспекція ¹)	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0,7
11.	Проспекція (Проспекція ¹)	-	1	-	-	-	-	-	-	1	0,7
	Разом:	73	25	18	9	6	6	5	3	145	100%

У плані жанрів очевидним є домінування симплексу Ретроспекція і адитивного комплексу Проспекція + Ретроспекція в детективі; симплексу Ретроспекція – у таємничій історії та квесті; симплексу Проспекція – у (мело)драмі, містичній історії, історії протистояння та пригодницькій історії.

У четвертому розділі «Тригери та інтенсифікатори наративної напруженості в гостросюжетних оповіданнях Агати Крісті» визначаються типи текстових дескрипцій, які стають тригерами та інтенсифікаторами наративної напруженості, і встановлюється зв'язок між типом тригерів та жанром оповідань.

Когнітивні тригери наративної напруженості є текстовими дескрипціями, що спричиняють виникнення в читача стану когнітивної невизначеності, супроводжуваного емоційними станами саспенсу, зацікавленості або збентеженості. Невизначеність інформації, наявної у читача, зумовлена її недостатністю, неоднозначністю, нелогічністю та ймовірнісністю, що представлено текстовими дескрипціями з відповідним

змістом. *Тригерами (інформаційної) недостатності* є текстові дескрипції фрагментарності та відсутності інформації. *Тригерами (інформаційної) неоднозначності* є текстові дескрипції амбівалентності та альтернативності даних. *Тригерами нелогічності (інформації)* є текстові дескрипції парадоксальності, суперечливості, неординарності та неконгруентності. *Тригерами ймовірності (інформації)* є текстові дескрипції гіпотетичності, узагальненості, обскурентності, негативності та суттєвої деталі. Наведемо вибіркові приклади дескрипцій, що є тригерами недостатності та нелогічності інформації.

Дескрипція фрагментарності як тригер недостатності інформації містить лише часткові відомості про персонажа, об'єкт або подію та включає слова з узагальненим значенням, невизначений артикль, невизначені займенники. Наприклад:

'You see we've discovered that the notes are being circulated from the West End. Somebody pretty high up in the social scale is doing the distributing. They're passing them the other side of the Channel as well. Now there's a certain person who is interesting us very much. A Major Laidlaw – perhaps you've heard the name?'

В оповіданні “The Crackler” інспектор поліції, інструктуючи детективів перед небезпечним завданням, характеризує ймовірного злочинця. Недостатність даних про підозрюваного підкреслюється вживанням невизначеного займенника (*somebody*) і невизначеного артикля (*a Major Laidlaw, a certain person*). Дефіцит інформації індукує питання: «ХТО ЦЕ ТАКИЙ? / зацікавленість».

Дескрипція парадоксальності як тригер нелогічності інформації вказує на внутрішню суперечливість факту і неспроможність надати йому логічне пояснення. Наприклад:

'What an extraordinary thing!' 'Mr. Blunt, it is an extraordinary thing. There seems no rhyme or reason in it. Why, if anyone wanted to steal my kitbag, he could do so easily enough without resorting to all this round about business! And anyway, it was not stolen, but returned to me. On the other hand, if it were taken by mistake, why use Senator Westerham's name? It's a crazy business but just for curiosity I mean to get to the bottom of it.

В оповіданні “The Ambassador's Boots” йдеться про подію, яка сталася з послом Уїллмотом і яка, на перший погляд, не видавалася незвичайною. М-р Уїллмот повертався із відрядження. Отримавши багаж, він поїхав додому, де виявив, що службовці переплутали його валізу з валізою сенатора Ральфа Уестерхама, чії ініціали збігалися з ініціалами посла. М-р Уестерхам, мабуть, також виявив помилку, оскільки він одразу відправив валізу м-ру Уїллмоту, а натомість отримав свою. Здавалося б,

звичайна історія. Але коли посол, випадково зіткнувшись із сенатором, нагадав тому про курйозний випадок із багажем, виявилося, що сенатор уперше чує про цю історію! Надзвичайно здивований («як таке може бути? / збентеженість»), посол Уїлмот звертається до детективного агентства, щоб з'ясувати незрозумілі обставини цієї події.

Як правило, когнітивні тригери активуються одночасно з **емотивними тригерами** напруженості, під якими ми розуміємо текстові дескрипції, що містять інформацію, яка викликає у читача стан емоційного збудження, представленого реакціями зацікавленості, саспенсу (занепокоєння, тривоги, страху, відчаю) і збентеженості (розгубленості, здивування, дезорієнтації), супроводжуваними когнітивними процесами оцінювання і прогнозування. Дескрипції, що стають емотивними тригерами, умовно поділяються на три групи: емотивні сигнали, ситуації і топіки (терміни С. В. Гладьо, Г. І. Харкевич).

Під емотивними сигналами, або сигналами емотивності, ми розуміємо текстові компоненти, які вказують на емоційний стан персонажа, називають або описують цей стан, у тому числі і шляхом відсилання до почуттів, роздумів чи зовнішніх реакцій героїв. Наприклад:

ЗАЦІКАВЛЕНІСТЬ: *'Take these three copies of the Daily Leader. Can you tell me how they differ one from the other?' Tuppence took them with some curiosity.* <...> *'As a matter of fact,' said Tuppence* <...> *'I'm intrigued by this advertisement.'*

В оповіданні “Finessing the King” керівник детективного агентства Томмі Бересфорд звертає увагу на ледь помітні відмінності у типографському шрифті в одному з екземплярів газети «Дейлі лідер». Він ділиться спостереженнями зі своєю дружиною Таппенс, проте вона не одразу розуміє, що саме має на увазі чоловік. Гортаючи сторінки, Таппенс натрапляє на оголошення, текст якого скоріше нагадує зашифроване повідомлення, аніж звичайну об'яву. Сищики розпочинають власне розслідування. У дескрипції безпосередня вказівка на емоцію (зацікавленість) міститься як в авторському мовленні (*with some curiosity*), так і в мовленні персонажа (*I'm intrigued*). Відповідною читацькою реакцією є «зацікавленість / Що означає це повідомлення?»

Емотивні ситуації, об'єктивовані в текстових дескрипціях, містять емоціогенні знання про світ, тобто інформацію, що викликає емоційну реакцію читача. У нашій роботі емотивні ситуації представлені ситуаціями чужого знання, чужого незнання, очікування, критичними ситуаціями, ситуаціями прихованої загрози, ірраціональними ситуаціями, ситуаціями інсайту, викриття злочинця, сценами злочину. Наприклад:

ІРРАЦІОНАЛЬНА СИТУАЦІЯ: *'A shadowy figure was moving amidst the tents. It was no human one: I recognized distinctly the dog-headed figure I had seen carved on the walls of the tomb. My blood literally froze at the sight. 'Mon Dieu!' murmured Poirot, crossing himself vigorously. 'Anubis, the jackal-headed, the god of departing souls.' 'Someone is hoaxing us,' cried Dr. Tosswill, rising indignantly to his feet. 'It went into your tent, Harper,' muttered Sir Guy, his face dreadfully pale. 'No,' said Poirot, shaking his head, 'into that of the Dr. Ames.'*

У фрагменті оповідання "The Adventure of the Egyptian Tomb" йде мова про містичну появу на території табору наукової експедиції фігури людини з головою собаки. Таку істоту у стародавній міфології називали Анубісом, богом померлих душ. Дескрипція ірраціональної ситуації – появи бога мертвих (*the god of departing souls*) – формує у свідомості читача реакцію «ТРИВОЖНЕ ОЧІКУВАННЯ (САСПЕНС) / Станеться щось погане». А те, що Анубіс попрямував до намету доктора Еймса, вказує на можливу наступну жертву «ТРИВОЖНЕ ОЧІКУВАННЯ (САСПЕНС) / доктор Еймс – наступна жертва?». Тут фіксуються також і емотивні сигнали страху (*My blood literally froze; Mon Dieu!; murmured; muttered; his face dreadfully pale*). Типова емоційна реакція на дескрипцію ірраціональної ситуації – саспенс.

Емотивними топіками є теми, емотивно акцентовані як для соціуму в цілому (Р. Шенк), так і для читача конкретного тексту. У нашому матеріалі емотивними топіками є: «Смерть», «Кров», «Небезпека», «Душевна хвороба», «Злочин» та «Зло». Наприклад:

ЗЛО: *'We all followed him. As we entered the grove of trees a curious oppression came over me. I think it was the silence. No birds seemed to nest in these trees. There was a feeling about it of desolation and horror. I saw Haydon looking at me with a curious smile. 'Any feeling about this place, Pender?' he asked me. 'Antagonism now? Or uneasiness?' 'I don't like it,' I said quietly. <...> 'I only know this: I am not as a rule a sensitive man to atmosphere, but ever since I entered this grove of trees I have felt a curious impression and sense of evil and menace all round me.' 'He glanced uneasily over his shoulder. 'Yes,' he said, 'it is – it is queer, somehow*

У цьому прикладі з оповідання "The Idol House of Astarte" вербальні засоби на позначення емотивного топіку «Зло» вжито в описі місця – невеличкого гаю біля одного з маєтків. Двоє приятелів забралися в хаші і несподівано відчули якусь зловісну атмосферу мертвої тиші (*No birds seemed to nest in these trees; a feeling about it of desolation and horror; sense of evil and menace*). Це місце навіювало страх і несвідому тривогу (*a curious oppression, antagonism, uneasiness, uneasily, queer*). Наведена дескрипція

відтворює атмосферу наближення лиха (СТАНЕТЬСЯ ЩОСЬ ПОГАНЕ?) і опосередковано вказує на гай як потенційне місце злочину (гай: МІСЦЕ ЗАГРОЗИ / ЗЛОЧИНУ?). Типова емоційна реакція читача на емотивний топік «Зло» представлена саспенсом.

Використання одночасно декількох тригерів одного й того ж самого типу або різних типів в межах однієї текстової дескрипції підвищують інтенсивність наративної напруженості, що призводить до посилення читацького напруження та зростання інтересу до тексту. Іншим способом збільшення наративної напруженості тексту є використання *інтенсифікаторів*, якими стають повтори різного типу: лексичні (повторення ключових слів), синтаксичні (використання паралельних граматичних конструкцій), анафоричні (повторення початкових елементів речення або клаузи) та композиційні повтори – стислі (відтворення фрагменту події) і розгорнуті (відтворення цілісної події). За допомогою інтенсифікаторів наративної напруженості досягається ефект психологічного нагнітання. Наприклад:

The Red Signal was looming up out of the darkness. Danger! Danger close at hand! But why? What conceivable danger could there be here? Here in the house of his friends? At least – well, yes, there was that kind of danger. He looked at Claire Trent – her whiteness, her slenderness, the exquisite droop of her golden head. But that danger had been there for some time – it was never likely to get acute. <...> And all at once, for the second time that night, the feeling of the Red Signal surged over him. So overpowering was it that for the moment it swept even Claire from his mind. – Danger! He was in danger. At this very moment, in this very room! He tried in vain to ridicule himself free of the fear. Perhaps his efforts were secretly halfhearted. So far, the Red Signal had given him timely warning which had enabled him to avoid disaster. <...> He returned to his bedroom and undressed slowly, frowning to himself. The sense of danger was acute as ever.

У фрагменті оповідання “Red Signal” повторення лексичних одиниць *red signal* та *danger* свідчить про внутрішню тривогу головного героя і підсилює в читача погані передчуття відносно розвитку подій.

Аналіз співвідношення когнітивних і емотивних тригерів, які об’єктивують програму інтерпретації наративної напруженості в оповіданнях Агати Крісті, свідчить про домінування когнітивних тригерів напруженості у ретроспекційній КПСН, емотивних тригерів напруженості – у проспекційній КПСН, а також про достатньо пропорційний розподіл обох типів тригерів у рекогніційній КПСН, причому ця тенденція зберігається і для КПСН у складі когнітивних комплексів.

Результати кількісного співставлення когнітивних і емотивних тригерів наративної напруженості, відстежених у восьми гостросюжетних жанрах

оповідань, дозволяють зробити висновок про залежність типу тригерів від жанру тексту. Так, у квесті та детективі домінують когнітивні тригери (79% і 63%), у пригодницькій історії, історії протистояння, (мело)драмі, трилері та містичній історії (80%, 78%, 68%, 66% і 63% відповідно) – емотивні тригери, у таємничій історії спостерігається відносний баланс когнітивних і емотивних тригерів (58% і 42%). У цілому ж, оповідання Агати Крісті характеризуються наявністю приблизно однакової кількості тригерів обох типів – 49% когнітивних та 51% емотивних.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано комплексне обґрунтування лінгвокогнітивного механізму інтерпретації наративної напруженості, у межах якого напруженість розглядається як семіотична текстова категорія в системі інших семіотичних метакатегорій і категорій тексту, що характеризують різні інформаційні простори тексту – фактуальний і «віддзеркалений» дискурсивний. Будучи дисперсною, «наскрізною» категорією, яка охоплює обидва інформаційні простори, наративна напруженість визначається як фактуально-дискурсивна семіотична категорія, яка має свій зміст (спосіб організації тексту, спрямований на спричинення читацького напруження) і свої власні способи вираження, представлені не стільки окремими мовними одиницями, скільки текстом як семіотичним цілим.

Проблема змісту категорії наративної напруженості вже ставала предметом обговорення у численних роботах сучасних зарубіжних дослідників, де вона розглядалася, як правило, у двох планах – читацькому і текстовому. Задля розрізнення цих двох планів дослідження доцільно позначити читацький афект як напруження, а властивість тексту, що викликає такий афект, – як напруженість. Наративна напруженість як атрибут власне тексту пов'язується з використанням окремих оповідних структур, що активують у читача емоційні стани зацікавленості, тривожного очікування (саспенсу) або збентеженості.

З урахуванням доробку попередніх студій наративну напруженість визначено як складний семіотичний конструкт, змістовий план якого представлено особливим способом побудови тексту, спрямованим на виникнення у читача афекту напруження, який має інтелективно-емоційну природу. Його інтелективний компонент пов'язаний із формуванням у читача запитань, припущень та інференцій відносно розвитку фактуальних / фікціональних подій в минулому, теперішньому та / або майбутньому, а емоційний компонент відбиває супутні емоційні реакції читача – саспенс, зацікавленість і збентеженість. У цілому, трьома інтелективно-емоційними складниками наративного напруження, закладеними в текст,

є «ретроспекція / зацікавленість», «рекогніція / збентеженість» і «проспекція / саспенс».

Способи об'єктивації текстової категорії наративної напруженості мають декілька планів, тому визначення цих способів потребує застосування особливої методики лінгвокогнітивного аналізу, для якої нами був розроблений новий методологічний апарат. Його ключовими поняттями є когнітивна протоструктура наративу (КПСН) та когнітивна модель наративної структури. КПСН є узагальненою поняттєвою схемою, яка демонструє: (а) синтагматику наративних фаз Орієнтація – Ускладнення – Оцінка – Рішення – Підсумок, (б) їхню змістову розгортку у вигляді тематичних макроструктур, що містять локальну тему та її аргументні слоти, підпорядковані глобальній (загальній) темі наративу, і (в) реакцію читача на наративний час оповіді. За своїм типом КПСН може бути проспекційною, ретроспекційною та рекогніційною. Для кожної з них була розроблена відповідна концептуальна графіка.

Усі три КПСН є конститутивними одиницями, за допомогою яких будуються когнітивні моделі наративних структур конкретних текстів. Серед потенційно можливих конфігурацій когнітивних моделей виокремлюються когнітивні симплекси і комплекси. Когнітивні симплекси є когнітивними моделями, які конститууються лише однією з однойменних КПСН. Когнітивні комплекси формуються шляхом поєднання декількох КПСН. Залежно від характеру зв'язку між ними (примикання та / або включення), ми розрізняємо адитивні (дво- і трискладові), інклюзивні (з простою та складною інклюзією) й адитивно-інклюзивні моделі. Когнітивна модель наративної структури конкретного тексту містить вбудовану в цю структуру програму інтерпретації наративної напруженості, під якою ми розуміємо комплекс різнорівневих, ієрархічно взаємопов'язаних знакових засобів, ужитих автором тексту з метою викликати у його читача напружений інтерес. Така програма наявна як мінімум у трьох планах наративної структури кожного окремого оповідання: сюжетному, жанровому та дескриптивному.

Сюжетний план наративної структури представлено конфігурацією наративної синтагми, кожна наративна фаза якої містить абстрактну тематичну макроструктуру, де один або більше аргументних слотів є ентропійними (інформаційно невизначеними). Жанровий план наративної структури визначає змістову специфікацію аргументних слотів. Дескриптивний план представлений текстовими дескрипціями, які створюють або підсилюють рецептивну ентропійність аргументних слотів тематичних макроструктур, виступаючи тим самим тригерами та інтенсифікаторами наративної напруженості. Залежно від типу інформації, яка міститься в текстовій

дескрипції, тригери напруженості поділяються на когнітивні й емотивні. Дію когнітивних і емотивних тригерів наративної напруженості посилюють інтенсифікатори напруженості, виражені повторами різних типів.

З огляду на сказане, наративна напруженість тексту є складним знаковим конструктом, який має два основні рівні знакової репрезентації: рівень наративної структури, де міститься створена автором програма наративної напруженості, та рівень текстових дескрипцій, які об'єктивують цю програму.

Розроблена в дисертації методика лінгвокогнітивного аналізу наративної напруженості, що включає два етапи – побудову когнітивної моделі наративної структури художнього тексту із вписаною в неї програмою напруженості та аналіз текстових дескрипцій, – була апробована на матеріалі гостросюжетних оповідань англійської письменниці Агати Крісті. На початковому етапі ці оповідання диференційовано у відповідності до їхньої жанрової приналежності (детективи, таємничі історії, містичні історії, трилери, пригодницькі історії, історії протистояння, драми / мелодрами, квести). Для кожного з цих оповідань були побудовані когнітивні моделі наративної структури з інтегрованою в неї програмою напруженості. Моделі, виявлені в текстах, були проаналізовані на предмет їхньої типології та кількісної представленості в оповіданнях Агати Крісті. Результати аналізу виявили залежність між когнітивною моделлю наративної структури оповідання та його жанром. Аналіз текстових дескрипцій, які об'єктивують наративну структуру тексту і стають тригерами та інтенсифікаторами наративної напруженості, дозволив здійснити їхню класифікацію та встановити залежність між типом тригерів наративної напруженості та жанром тексту.

Здійснена розвідка окреслює перспективи для подальших студій у сфері когнітивної теорії наративу, серед яких – розроблення методики визначення коефіцієнту наративної напруженості конкретних текстів із залученням апарату лінгвостатистики; адаптація запропонованої методики лінгвокогнітивного аналізу наративної напруженості у гостросюжетних англомовних оповіданнях до опису інших жанрових різновидів гостросюжетної літератури (любовної історії, фентезі, шпигунської історії тощо), а також художніх наративів крупніших форм; застосування положень нашої методики до аналізу наративів різних типів і форм репрезентації, у тому числі й невербальних.

Основні положення роботи відображено у таких публікаціях автора:

Монографія:

1. Лещенко А. В. Нарративная напряженность художественного текста: монография. Черкассы: ЧП Гордиенко Е. И., 2017. 336 с.
(Рецензія на монографію: Волкова С. В. Нова праця про категорії англomовного художнього тексту в лінгвокогнітивному, наративному, структурно-функціональному та семіотичному вимірах (на матеріалі детективних оповідань Агати Крісті) // Вісник КНЛУ. Серія Філологія. 2017. Том 20. № 2. С. 156–157.)

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Лещенко А. В. Текстовые категории: критерии классификации // Функциональная лингвистика: сб. науч. раб. / науч. ред. А. Н. Рудяков. 2013. № 5. С. 216–219.
3. Лещенко А. В. Текстовые категории целостности и связности: интегративная модель // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2013. № 1052. Випуск 74. С. 155–162.
4. Лещенко Г. В. Дискурсивний компонент у структурі тексту // Науковий вісник Чернівецького національного університету. 2014. Вип. 690–691. С. 316–320.
5. Жаботинская С. А., Лещенко А. В. Концептуальная модель дискурса // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2014. № 1124. Вип. 78. С. 6–15.
6. Лещенко А. В. Лингвистические трактовки дискурса: интеракционный аспект // Одеський лінгвістичний вісник. 2014. Вип. 4. С. 154–158.
7. Лещенко А. В. Систематизация текстовых категорий: проблемы и перспективы // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія: зб. наук. пр. 2014. Вип. 10. т. 2. С. 54–56.
8. Лещенко А. В. Типология читательского интереса // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія: зб. наук. пр. 2014. Вип. 13. С. 174–177.
9. Лещенко А. В. Текст как полисистемный семиотический объект // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія: зб. наук. пр. 2015. Вип. 17. С. 151–156.
10. Лещенко А. В. Категория напряженности: содержание понятия // Науковий вісник Дрогобицького державного пед. ун-ту. Серія: філологічні науки (мовознавство). 2016. № 5. С. 6–9.
11. Лещенко А. В. Аффективные структуры нарратива: лингвокогнитивный аспект // «Південний архів (філологічні науки)». 2017. № 68. С. 166–169.

12. Лещенко А. В. Актуализация эмотивных триггеров напряженности в криминальных рассказах А. Кристи // «Південний архів (філологічні науки)». 2017. № 69. С. 103–106.
13. Лещенко А. В. Лингвокогнитивная интерпретация феномена нарративной напряженности // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія: зб. наук. пр. 2017. Вип. 27. т. 1. С. 104–107. (видання входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus).
14. Лещенко Г. В. Принципи когнітивно-емотивної обробки художнього нарративу // Науковий вісник Дрогобицького державного пед. ун-ту. Серія: філологічні науки (мовознавство). 2017. № 7. С. 107–110. (видання входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus).
15. Лещенко Г. В. Сучасна когнітивна наратологія: напрями і пріоритети досліджень // Наукові записки Бердянського держ. пед. університету. Філологічні науки. 2017. № 12. С. 47–52.
16. Лещенко Г. В. Тематична структура нарративу: когнітивний вимір // Актуальні питання іноземної філології: наук. журн. / редкол.: І. П. Біскуб (гол. ред.) та ін. 2017. № 6. С. 85–90.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

17. Лещенко А. В. Соотношение понятий «дискурс» и «текст» // Science and Education. A New Dimension: Philology. 2013. I(2). Issue: 11. P. 164–167.
18. Лещенко А. В. Понятие саспенса в современных научных исследованиях // Science and Education. A New Dimension: Philology. 2014. II(6). Issue: 29. P. 55–57.
19. Leshchenko H.V. Genre variety of A. Christie's short stories // European Applied Sciences. 2017. № 4. P. 49–52.

Статті у виданнях, що входять до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus:

20. Лещенко А. В. Теоретические аспекты описания нарративного интереса // Молодий вчений. 2015. № 25 (10). С. 154–157.
21. Лещенко А. В. Анализ нарративной напряженности: читательский и текстовый планы // Science Rise. Харків: НВП ПП «Технологічний центр», 2016. № 12/1 (29). С. 42–45.
22. Лещенко А. В. Анализ интеллективных триггеров напряженности (на материале криминальных рассказов А. Кристи) // Молодий вчений. 2017. № 7(47). ч. II. С. 211–216.

Особистим внеском Лещенко Г. В. в опубліковану у співавторстві статтю № 5 є системний аналіз визначень поняття «дискурс» та його компонентів.

Основні наукові праці, які засвідчують апробацію
матеріалів дисертації:

23. Лещенко Г. В. Полісистемність як принцип диференціації категорій тексту // VII Міжнародний форум «Сучасна іноземна філологія: дослідницький потенціал» / Харків, 23 листопада 2016 р. Харків: ХНУ, 2016. С. 102–104.
24. Лещенко Г. В. Теоретичні засади вивчення художнього наративу: когнітивно-дискурсивний контекст // Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми філологічних наук: досвід науковців та освітян Польщі і України» / Люблін, Республіка Польща, 28-29 квітня 2017 р. С. 178–181.
25. Лещенко Г. В. Когнітивна наратологія: напрями і перспективи // Міжнародна науково-практична конференція «III Таврійські філологічні читання» / Херсон, 19-20 травня 2017 р. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 13–15.

**Наукові праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації:**

26. Лещенко А. В. Трансформация понятия «языковая личность» в современных научных исследованиях // Исследования в контексте профессиональной коммуникации: коллект. монография / отв. ред. О. А. Дронова. Тамбов: ТРОО «Бизнес-Наука-Общество», 2014. С. 234–238.

АНОТАЦІЯ

Лещенко Г. В. Категорія напруженості в англomовному гостросюжетному оповіданні: лінгвокогнітивний аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. – Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького МОН України; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна МОН України; Харків, 2018.

Дисертацію присвячено вивченню лінгвокогнітивних засад наративної напруженості, potrаkтованої як семіотична фактуально-дискурсивна категорія художнього тексту. Змістовий план аналізованої категорії представлено особливим способом побудови тексту, спрямованим на виникнення у читача певного афекту (читацького напруження), який

має когнітивно-емотивну природу. Формальний план категорії напруженості має два основні рівні знакової репрезентації: рівень когнітивної моделі наративної структури, де міститься створена автором програма інтерпретації наративної напруженості, та рівень текстових дескрипцій, які об'єктивують цю програму.

Застосування положень розробленої теоретичної концепції до аналізу різножанрових гостросюжетних художніх текстів (оповідань Агати Крісті) дозволяє відтворити когнітивні моделі їхньої наративної структури, яка містить програму інтерпретації наративної напруженості, вибудувати класифікацію текстових дескрипцій, які є її тригерами та інтенсифікаторами, а також схарактеризувати наративну напруженість в текстах різних жанрів.

Ключові слова: гостросюжетний художній текст, когнітивна модель наративної структури, наративна напруженість, семіотична категорія, тригери та інтенсифікатори наративної напруженості.

АННОТАЦИЯ

Лещенко А. В. Категория напряженности в англоязычном остросюжетном рассказе: лингвокогнитивный аспект. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. – Черкасский национальный университет имени Б. Хмельницкого МОН Украины; Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина МОН Украины; Харьков, 2018.

Диссертация посвящена изучению лингвокогнитивных оснований нарративной напряженности как семиотической фактуально-дискурсивной категории художественного текста, наделенной содержательным и формальным планами. Содержательный план анализируемой категории представлен особым способом построения текста, направленным на возникновение у читателя определенного аффекта (читательского напряжения), имеющего когнитивно-эмотивную природу. Формальный план категории напряженности имеет два основных уровня знаковой репрезентации: уровень когнитивной модели нарративной структуры, содержащий созданную автором программу интерпретации нарративной напряженности, и уровень текстовых дескрипций, объективирующих эту программу.

В научный обиход введены понятия «когнитивные протоструктуры нарратива» и «когнитивная модель». Когнитивная модель нарративной структуры художественного текста включает одну или более когнитивных протоструктур нарратива – комплексных понятийных схем, демонстрирующих синтагматику нарративных фаз, их тематическую

(содержательную) развертку в терминах взаимосвязанных аргументных слотов и планируемую читательскую реакцию на нарративное время повествования, консолидирующую когнитивную протоструктуру как дискретное целое. Особенности такой реакции, представленные вопросами что случилось?, что случится? и что происходит?, позволяют идентифицировать проспекционную, ретроспекционную и рекогниционную протоструктуры, используемые для построения когнитивных моделей нарративной структуры конкретных текстов. Эти модели определяются как когнитивные симплексы и комплексы. Когнитивные симплексы конституируются одной из трех протоструктур. Когнитивные комплексы объединяют несколько протоструктур и по способу комбинаторики (примыкания и / или включения) являются аддитивными, инклюзивными и аддитивно-инклюзивными моделями.

Программа нарративной напряженности, инкорпорированная в когнитивную модель нарративной структуры художественного текста, присутствует в трех планах этой структуры: сюжетном, жанровом и дескриптивном. В сюжетном и жанровом планах нарративная напряженность существует за счет рецептивной энтропийности (неопределенности) аргументных слотов, присутствующих в тематической развертке каждой из последовательных нарративных фаз модели. В дескриптивном плане нарративная напряженность реализуется посредством соответствующих текстовых дескрипций, выступающих в качестве триггеров и интенсификаторов нарративной напряженности. Среди триггеров нарративной напряженности выделены когнитивные и эмотивные.

Когнитивные триггеры активируют интеллективную реакцию читателя (в форме согласованных с нарративным временем вопросов, предположений и инференций в отношении сюжетного развития событий), сопровождаемую определенной эмоциональной реакцией. Эмотивные триггеры активируют эмоциональную реакцию читателя (любопытство, саспенс и замешательство), сопровождаемую определенной интеллективной реакцией. Когнитивно-эмоциональные реакции читателя на нарративный текст усиливаются интенсификаторами нарративной напряженности, в качестве которых выступают повторы различных типов. Триггеры и интенсификаторы нарративной напряженности являются системой стандартных нарративных средств.

Предложенная в работе методика лингвокогнитивного анализа нарративной напряженности, включающая два этапа – построение когнитивной модели нарративной структуры текста со вписанной в нее программой интерпретации напряженности и составление протокола

анализа текстовых дескрипций – была использована в исследовании текстов рассказов Агаты Кристи, относящихся к восьми остросюжетным жанрам: детективу, таинственной истории, мистической истории, триллеру, истории противостояния, приключенческой истории, квесту, (мело)драме. Для каждого рассказа была построена когнитивная модель нарративной структуры со вписанной в нее программой напряженности. Отслеженные когнитивные модели проанализированы в соответствии с их типами и их жанровым доминированием. Анализ текстовых дескрипций, выступающих в качестве триггеров и интенсификаторов нарративной напряженности и объективирующих соответствующую программу в нарративной структуре повествования, включал их классификацию и их количественную представленность в текстах различных жанров.

Ключевые слова: когнитивная модель нарративной структуры, нарративная напряженность, остросюжетный художественный текст, семиотическая категория, триггеры и интенсификаторы нарративной напряженности.

ABSTRACT

Leshchenko H. V. Category of tension in the English plot-oriented story: a cognitive linguistic perspective. – Manuscript.

Thesis for a Doctoral Degree in Philology: Speciality 10.02.04 – Germanic Languages. – B. Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ministry of Education and Science of Ukraine; V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine; Kharkiv, 2018.

This dissertation discusses cognitive linguistic foundations of narrative tension interpreted as a semiotic category which, being inherent in the literary text, has its conceptual and formal planes. Conceptually, narrative tension is the author's strategy of text building aimed to arouse, maintain, and intensify the reader's interest to the text. Formally, the category of narrative tension has two levels of its symbolic representation: the narrative structure and the text descriptions which exteriorize this structure and serve as triggers and intensifiers of narrative tension.

This study develops a new methodology for building cognitive models of the narrative structure, and employs it in the analysis of Agatha Christie's short stories that belong to eight plot-oriented genres. The latter have an impact on the exposed cognitive models of the stories' narrative structure, and the types of their verbal means representing narrative tension.

Key words: cognitive model of the narrative structure, narrative tension, plot-oriented literary text, semiotic category, triggers and intensifiers of narrative tension.

Підписано до друку 26.04.2018.
Формат 60 x 90/16. Друк ризографічний.
Гарнітура Times New Roman.
Зам. 1703/2018. Ум. вид. арк. 1,9.
Тираж 100 прим. Ціна договірна.

Надруковано ФОП Сверделов М.О.
м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 24, корп. А, кв. 33.
Свідоцтво про державну реєстрацію ВОО № 971661 від 13.12.2005.